

آسیب‌شناسی تصویرپردازی سینمای ایران از ازدواج؛ با تأکید بر دیدگاه اسلام

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۵/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۳/۰۲

علی جعفری*

عبدالله بیچرانلو**

چکیده

در این مقاله، ضمن تبیین رویکرد هنجاری اسلام به موضوع ازدواج در حوزه‌هایی مثل «لزوم کمک به فرزندان در جهت تشکیل خانواده»، «سن مناسب ازدواج»، «فاصله سنی همسران»، «همسان‌همسری»، «فرایند همسرگزینی تا ازدواج»، «مؤلفه‌های انتخاب آگاهانه همسر» و... تلاش شده است تا روند عمومی بازنمایی ازدواج در سینمای ایران در نسبت با آن مطالعه شود. سؤال اصلی این تحقیق این است که برساخته ازدواج در سینمای ایران چقدر با دیدگاه اسلام درباره ازدواج منطبق است؟

این مطالعه با روش تحلیل محتوای کمی انجام شده است و جامعه آماری تحقیق، عبارت است از کل فیلم‌های سینمای ایران از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۰ که در آن‌ها یکی از نقش‌های اصلی فیلم به نحوی با مسئله ازدواج خود درگیر می‌شود. از میان حدود ۱۵۰ فیلم که از این ویژگی برخوردار بوده‌اند، ۱۱۶ فیلم در دسترس، جامعه آماری تحقیق را تشکیل داده است.

تحلیل محتوای فیلم‌ها حاکی از بروز شش روند نامطلوب در بازنمایی ازدواج در سینمای ایران است. آسیب‌های عمده بازنمایی ازدواج در سینمای ایران عبارت است از: برساخته کمرنگ شدن ازدواج به مثابه مقوله‌ای غیرجدی، کمرنگ شدن مرزهای معنایی روابط پیش و پس از ازدواج (تقلیل معنای شرعی ازدواج)، هم‌نشینی ازدواج با تنش، تضعیف وجوه آیینی ازدواج و بازنمایی غیرواقعی از ازدواج.

واژگان کلیدی

اسلام، هنجار، ازدواج، سینمای ایران، فیلم

مقدمه

خانواده و به تبع آن ازدواج - به مثابه درگاه تشکیل خانواده - در رویکرد اسلام به جامعه و فرهنگ، واجد اولویت و اهمیت چشمگیری است. رونق به غایت چشمگیر هنجارها، گزاره‌ها، آیین‌ها و مفاهیم مربوط به ازدواج در منابع اسلامی نشانه این واقعیت است. همچنین ازدواج بسامد بسیار قابل توجهی در منابع و مباحثات فقهی و معارفی علمای اسلام دارد که در آن بسیاری از رویکردهای نظری متنوع فقها و دانشمندان اسلامی دیده می‌شود. اهمیت هنجاری و نیز فقهی خانواده و ازدواج به صورت طبیعی آن را در اولویت‌های فرهنگی - اجتماعی حکومت اسلامی قرار می‌دهد. این تأثیر به صورت جالبی در مقدمه قانون اساسی^۱ - که بخشی به زن و خانواده اختصاص داده شده است - و نیز در اصل ۲۱ قانون اساسی دیده می‌شود. در هر حال، نظام حکومتی برآمده از اسلام نمی‌تواند در خصوص مسائل، پدیده‌ها و عوامل مؤثر بر ازدواج و خانواده، حساسیت نداشته باشد.

فارغ از اولویت ذاتی، همچنین جوان بودن جمعیت کشور، در سال‌های اخیر، مسئله افول نرخ رشد جمعیت و کاهش باروری و فرزندآوری، ازدواج را به یک اولویت جدی در سیاست‌گذاری اجتماعی کشور تبدیل کرده است.

بازنمایی ازدواج، یکی از نشانه‌های اصلی رویکردهای سیاست‌گذارانه به این مقوله است. بازنمایی ازدواج به‌ویژه در سینما و تلویزیون، اهمیت مضاعفی دارد و علاوه بر اینکه به مثابه تجلی‌گاه عرضه سیاست‌گذاری‌های ملی درک می‌شود همچنین می‌تواند واجد تأثیرات جدی بر فضای فرهنگی و اجتماعی کشور ارزیابی شود. بازنمایی سینمایی ازدواج به‌عنوان یک مسئله و دغدغه مطالعاتی، به‌خصوص وقتی توجهات بیشتری را به خود جلب می‌کند که بدانیم «ازدواج یکی از نشانه‌های پربسامد و سنتی سینمای ایران است. بسامد فوق‌العاده متنوع ازدواج در سینمای ایران در کنار اقتضانات سیاست‌گذارانه پیش‌گفته مطالعه چگونگی این بسامد را به یکی از مسائل مهم و جالب حوزه مطالعات فرهنگی سینمای ایران تبدیل می‌کند.

اینکه برساخته سینمایی ازدواج چقدر با ازدواج اسلامی منطبق و یا چقدر با آن فاصله دارد، یک مسئله مهم فرهنگی و رسانه‌ای است. مقاله پیش‌رو به دنبال پاسخ به

چنین پرسشی شکل گرفته و تلاش دارد تا به بررسی آسیب‌های عمده این فرایند بازنمایی بپردازد. بدین منظور در بخش اول مقاله، تلاش شده تا از منابع موجود، قدر متعین‌های هنجاری اسلام در خصوص ازدواج استخراج شود و سپس، با کمک روش تحلیل محتوا میزان مطابقت متون سینمایی ایرانی با این نظام هنجاری مطالعه شود. بخش پایانی مقاله به توضیح شش رویه آسیب‌زا می‌گذرد که فرایند عمومی بازنمایی ازدواج را در سینمای ایران گرفتار خود کرده است.

۱. اهمیت و جایگاه ازدواج در اجتماعات انسانی

ازدواج از کهن‌ترین و رایج‌ترین گونه‌های ارتباطات انسانی است. حضور این واقعیت ارتباطی در گستره همه اجتماعات انسانی و متأثر بودن ازدواج از زمینه‌های فرهنگی مختلف، به دست دادن تعریفی عام و جهان‌شمول را دشوار کرده است. «اغلب جامعه‌های شناخته‌شده، شیوه‌هایی قانونی، دینی یا فرهنگی برای به رسمیت شناختن زندگی مشترک دارند که معادل اصطلاح ازدواج به حساب می‌آید. بارزترین مصداق این شیوه مراسم عروسی است که در اغلب ادیان وجود دارد. طی این مراسم زوجین به عموم اعلام می‌کنند که برای ازدواج با هم توافق کرده‌اند.

انسان‌شناسان [فرهنگی] سعی می‌کنند زناشویی را به گونه‌ای تعریف کنند که همه انواع شناخته‌شده‌اش را دربر گیرد، اما باین‌همه، تعریف چندان جامعی را نمی‌توانند به دست دهند (بیتس و پلاگ، ۱۳۷۵، ص ۴۹۶ و برناردز، ۱۳۹۰، ص ۴۲). «کُتاک» معتقد است:

«هیچ تعریفی از زناشویی وجود ندارد که چندان فراگیر باشد که بتوان آن را برای همه جوامع بشری در موقعیت‌های گوناگون به کار بست» (کُتاک، ۱۳۸۶، ص ۵۴۵).

بدین جهت از چشم‌اندازی فرهنگی شناختی- و نه هنجاری- ازدواج، مفهومی نسبی است؛ اگرچه در تعاریف مربوط بدان اشتراکات فراوانی نیز یافت می‌شود. از بررسی عموم تعاریف برمی‌آید که حضور توأمان چهار ویژگی مهم، «ازدواج» را از سایر انواع ارتباط انسان با انسان متمایز می‌گرداند: «پیوند جسمانی»، «مخالفت جنسیتی»،

«پایایی» و «قرارداد اجتماعی» (بستان، ۱۳۸۸، ص ۶). البته در نگاه اسلامی (شیعی) به علت مشروع بودن «ازدواج موقت»، مؤلفه پایایی فقط در تعریف «ازدواج دائم» دخالت دارد و ضمناً ازدواج علاوه بر قراردادی اجتماعی، یک هنجار شرعی و مذهبی هم است. «در تفکر اسلامی، تشکیل خانواده از طریق ازدواج برای ادامه نسل، تربیت و همبستگی اجتماعی، و عاطفی بسیار اهمیت دارد؛ از این رو، در میان مردم مسلمان در جامعه ایرانی، به ازدواج و روابط سالم درون خانواده بسیار تأکید شده است» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۹، ص ۶۴). در خصوص اهمیت همسرگزینی و تشکیل خانواده، آیات بسیاری در قرآن کریم بر این موضوع تصریح و تأکید داشته‌اند و در ۱۴ آیه قرآن کریم به طور مستقیم به نکاح پرداخته شده و واژگان ریشه زواج نیز در ۲۷ آیه قرآن ذکر شده‌اند که آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا»^۲ بر همسانی زن و مرد به عنوان زوج یکدیگر در خلقت تأکید دارد. علامه طباطبایی با تأکید بر این موضوع در تفسیر این آیه می‌گوید:

«این آیه می‌خواهد مردم را به تقوا و پروا داشتن از پروردگار خویش دعوت کند، مردمی که در اصل انسانیت و در حقیقت بشریت با هم متحدند و در این حقیقت بین زنشان و مردشان، صغیرشان و کبیرشان، عاجزشان و نیرومندشان، فرقی نیست، دعوت کند تا مردم درباره خویش به این بی‌تفاوتی پی ببرند تا دیگر مرد به زن و کبیر به صغیر ظلم نکنند» (علامه طباطبایی، ۱۳۸۴، ص ۲۱۳).

«و ظاهر جمله «وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا» این است که می‌خواهد بیان کند که همسر آدم از نوع خود آدم بود، و انسانی بود مثل خود او، و این همه افراد بی‌شمار از انسان، که در سطح کره زمین منتشر شده‌اند، همه از دو فرد انسان مثل هم و شبیه به هم منشأ گرفته‌اند، و جمله مورد بحث همان نکته‌ای را می‌رساند که آیات زیر در صدد افاده آن است: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»، «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ

أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَحَفْدَةً» (علامه طباطبایی، ۱۳۸۴، ص ۲۱۵).

۲. رویکرد نظری: هنجارهای نظری اسلام دربارهٔ ابعاد مختلف ازدواج

در مطالعهٔ پیش‌رو به‌دلیل محوریت چارچوب‌های هنجاری اسلام برای بررسی کیفیت بازنمایی ازدواج در رسانه‌ها لازم است که مباحثهٔ نظری نسبتاً جامعی در خصوص نگاه اسلام به ابعاد مختلف ازدواج صورت پذیرد. با این حال، هدف اصلی، نه ارائهٔ دیدگاه اسلام در خصوص ازدواج، بلکه استفاده از این دیدگاه برای تحلیل وضعیت بازنمایی ازدواج در سینمای ایران است؛ بنابراین، مباحثهٔ نظری تحقیق، مباحثه‌ای محققانه از نوع تولید دیدگاه اسلام از قرآن و روایات نیست بلکه مباحثه‌ای مروری و توصیفی است که به کمک آثار دانشمندان اسلامی این حوزه و پژوهشگران اسلامی مطالعات خانواده صورت می‌پذیرد؛

۲-۱. تعریف ازدواج

ارائهٔ تعریفی عام و جهان‌شمول از ازدواج به دشواری میسر است. آنچه مدنظر است، ارائهٔ تعریفی نه از دیدگاه فرهنگ‌شناختی و عام بلکه از چشم‌اندازی هنجاری و خاص (منطبق بر شریعت اسلام (شیعه)) است. بر این اساس، ازدواج عبارت است از: «قراردادی مشروع که دو فرد ناهمجنس و معمولاً بالغ را به هم پیوند می‌دهد و برقراری ارتباط جنسی دائم یا موقت را میان آنان مجاز می‌گرداند» (بستان، ۱۳۸۸، ص ۶).

۲-۲. به رسمیت شناختن تفاوت زن و مرد از حیث تمایلات جنسی

اسلام تفاوت زن و مرد از حیث تمایلات جنسی را می‌پذیرد و برای آن منشأ زیست‌شناختی نیز قائل است. از روایات اسلامی این‌گونه استفاده می‌شود که سابق جنسی مرد از حیث کمی، برتر و سابق جنسی زن از حیث کیفی، برتر و قوی‌تر است. همچنین، بردباری جنسی زن بیش از مرد و تحریک‌پذیری جنسی زن و مرد نیز متفاوت

است (رک. حر عاملی، ج ۱۴، صص ۴۰-۴۲ و ج ۱۵، ص ۴۵۲؛ همچنین، رک. مجلسی، ج ۳، ص ۶۲).

۲-۳. عطوفت و همراهی

از دیدگاه اسلام، آرامش روانی حاصل از ازدواج و مهر و مودت بین زن و شوهر از نشانه‌های الهی به شمار می‌آید؛ «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^۳ (روم: ۲۱) که ممکن است به این حقیقت اشاره داشته باشد که رابطه زناشویی برخلاف دیگر روابط اجتماعی (شغلی، تجاری، آموزشی و غیره) دربردارنده عاملی وحدت‌بخش و انسجام‌دهنده است که تداوم رابطه را علی‌رغم تضادها و اختلاف منافع و علقه‌های زن و شوهر، تضمین می‌کند. با این همه، تردیدی نیست که تجلی این نشانه الهی و فعلیت یافتن آثار آن در زندگی خانوادگی، منوط به نبودن پاره‌ای از موانع است که به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌گردد. یکی از موانع مهم، آزادی‌های جنسی است. در واقع، یکی از علل اصلی ممنوعیت روابط جنسی با غیرهمسر و نیز موضوع حجاب و تعیین حدود تعامل زن و مرد در اسلام، دامن زدن به صمیمیت‌های پررنگ و مهرورزی‌های غلیظ خانوادگی است. استاد شهید مطهری در این باره اظهار می‌دارد:

«فلسفه پوشش و منع کامیابی جنسی از غیرهمسر مشروع، از نظر اجتماع خانوادگی این است که همسر قانونی شخص از لحاظ روانی، عامل خوشبخت کردن او به شمار برود، درحالی‌که در سیستم آزادی کامیابی، همسر قانونی از لحاظ روانی، یک رقیب و مزاحم و زندانبان به شمار می‌رود و در نتیجه، کانون خانوادگی بر اساس دشمنی و نفرت پایه‌گذاری می‌شود... [سیستم روابط آزاد همچنین] موجب می‌شود که پسران تا جایی که ممکن است از ازدواج و تشکیل خانواده سر باز زنند و فقط هنگامی که نیروهای جوانی و شور و نشاط آن‌ها رو به ضعف و سستی می‌نهد، اقدام به ازدواج کنند و در این موقع، زن را فقط برای فرزند زادن و احياناً برای خدمت کاری بخواهند» (مطهری، ۱۳۶۸، صص ۸۹-۹۰).

۲-۴. کمک به فرزندان در جهت تشکیل خانواده

اسلام بر کمک والدین و دیگر اعضای خانواده به فرزندان در انتخاب همسر و تشکیل خانواده، تأکید کرده است. تشویق والدین به فراهم نمودن زمینه ازدواج فرزند به‌عنوان یکی از حقوق وی به‌ویژه نسبت به پدر (رک. حر عاملی، ج ۱۵، ص ۲۰۰)، سفارش اکید به والدین در خصوص آسان نمودن امر ازدواج و خودداری از دشوار نمودن شرایط (حر عاملی، ج ۱۴، صص ۵۱-۵۲) و الزام پدران به انفاق بر فرزندان نیازمند (حر عاملی، ج ۱۵، ص ۲۳۷) از نکات شایان توجهی است که در روایات اسلامی به آن‌ها اشاره می‌شود. در برخی روایات، مخالفت والدین با ازدواج فرزندان به‌سبب سخت‌گیری در شرایط، موجب فتنه و فساد بزرگ بر روی زمین معرفی شده است (بستان، ۱۳۸۸، صص ۹۶-۱۰۴ با تخلص).

۲-۵. سن ازدواج

در اسلام، سن مشخصی برای ازدواج مقرر نشده است، اما احادیث منقول از پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم (ع) و سیره عملی آن بزرگواران، شواهد گویایی بر اهتمام ایشان به تعجیل در ازدواج به دست می‌دهد. طبق برخی روایات، روزی پیامبر اکرم (ص) در مسجد فرمود: ای مردم! جبرئیل از سوی خداوند برای من این پیام را آورد که دوشیزگان همانند میوه‌های روی درخت‌اند؛ اگر زمانی که وقت چیدن میوه می‌رسد، میوه‌ها چیده نشوند، آفتاب آن‌ها را فاسد کرده و بادها آن‌ها را پراکنده می‌سازند. به همین سان، زمانی که دوشیزگان و یژگی‌های زنانه را پیدا کردند، هیچ دارویی جز ازدواج برای آنان وجود ندارد. در غیر این صورت، به‌دلیل بشر بودن آنان هیچ اطمینانی نیست که دچار فساد و انحراف نشوند (حر عاملی، ج ۱۴، ص ۳۹).

۲-۶. فاصله سنی همسران

یکی از هنجارهای مهمی که به سن دو زوج مربوط می‌شود و در بیشتر جوامع وجود دارد، این است که زن ترجیحاً باید از شوهر خود جوان‌تر باشد. عمومیت این هنجار در اغلب جوامع شرقی و غربی دیده می‌شود، ولی در میزان این فاصله سنی،

جوامع مختلف با هم متفاوت‌اند و حتی در جامعه واحد نیز در طول زمان دچار تغییراتی می‌شود.

جهت‌گیری کلی دین اسلام که به تسهیل ازدواج معطوف است، در این بحث نیز در شکل انعطاف‌پذیری نسبت به هنجار یادشده تجلی می‌یابد و از این رو، در متون اسلامی تأکید بر این هنجار، نفیاً یا اثباتاً، مشاهده نمی‌شود بلکه می‌توان این ادعا را مطرح کرد که پدیده کاهش فاصله سنی همسران یا گسترش ازدواج زنان با شوهران جوان‌تر از خود، ریشه در عوامل و زمینه‌های اجتماعی خاصی دارد که از مهم‌ترین آن‌ها افزایش سن ازدواج است؛ از این رو، اگر هنجار برتر اسلام مبنی بر پایین آمدن سن ازدواج تحقق یابد، با توجه به بلوغ سریع‌تر دختران نسبت به پسران، بین بیشتر زوجها به‌طور طبیعی فاصله سنی دو تا چندساله‌ای پدید خواهد آمد (بستان، همان، صص ۱۸-۲۰). البته تأکید بر این سازوکار، به معنی قبیح شمردن هر نوع ازدواجی که در آن فاصله سنی همسران، زیاد است یا حتی زن، سن بیشتری دارد، نیست، چنان‌که سن حضرت خدیجه کبری (س) از سن پیامبر (ص) بیشتر بود.

۲-۷. همسان همسری

عموم صاحب‌نظران بر الگوی همسان همسری^۴ به‌عنوان الگوی عام‌گزینش همسر در جوامع گوناگون، توافق دارند. همسان همسری در مطالعات خانواده گاه به‌عنوان یک مفهوم توصیفی و گاه به‌عنوان یک معیار هنجاری بحث می‌شود، اما در هر جامعه‌ای، همسانی بر اساس معیارهای فرهنگی آن جامعه، تعریف می‌شود. اسلام به‌طور کلی همسان همسری هنجاری را می‌پذیرد، اما می‌کوشد الگوی جدیدی از آن ارائه دهد. طبق این الگو، همسانی اصولی زن و شوهر باید در ایمان و اخلاق باشد. وقتی از حضرت پیامبر (ص) درباره افراد کفو و همسان پرسش می‌شود، ایشان می‌فرماید: «مؤمنان، کفو و همسان یکدیگرند» (حر عاملی، ج ۱۴، ص ۳۹)؛ بنابراین، هرگاه این معیار فراهم باشد، می‌توان معیارهای دیگر را نادیده گرفت؛ از این رو، رسول اکرم (ص) در حدیث دیگری می‌فرماید: «هرگاه کسی به خواستگاری آمد که دین و اخلاقش مورد پسند بود، او را رد نکنید». وقتی از ایشان می‌پرسند که آیا حتی اگر از حیث نسب،

دون پایه باشد، باز هم به او دختر بدهیم؟ حضرت بار دیگر فرمایش بالا را تکرار می‌نماید (حر عاملی، ج ۱۴، ص ۵۲).

در اسلام بر اصل همسان همسری به‌عنوان معیار همسرگزینی و ضامن انسجام خانواده، در ذیل عنوان «کفویت» تأکید شده است؛ اما دیدگاه‌های ارزشی اسلام به ارائه تعریف خاصی از کفویت زن و شوهر انجامیده است. برخورد ایجابی با برخی جنبه‌های همسان همسری (همسانی دینی و اخلاقی) و برخورد سلبی با جنبه‌های دیگر (همسانی نژادی، قومی و طبقاتی) نشان‌دهنده کوشش قانون‌گذار اسلام در جهت تغییر نگرش‌های فرهنگی به موضوع همسان همسری است.

اسلام مبنای اصلی همسان همسری را ایمان و اسلام می‌داند («مرد مؤمن، کفو زن مؤمن و مرد مسلمان، کفو زن مسلمان است» (حر عاملی، ج ۱۴، ص ۴۴). به این معنا که در جانب اثباتی قضیه، ایمان و اسلام را شرط کافی برای تحقق کفویت تلقی کرده و در جانب سلبی قضیه، مرد یا زن بی‌ایمان را غیرکفو دانسته و بدین جهت، ازدواج مسلمان با غیرمسلمان را ممنوع کرده است (بقره: ۲۲۱ و ممتحنه: ۱۰). اسلام به ایمان و اسلام رسمی اکتفا ننموده و به پایبندی عملی شخص به لوازم ایمان نیز اهتمام ورزیده است؛ برای مثال، در برخی روایات، پاکدامنی و امانت‌داری مرد در کفو بودن او دخیل دانسته شده است (حر عاملی، ج ۱۴، صص ۵۱-۵۲). قرآن کریم نیز افراد پلید و زناکار را برای ازدواج، نامناسب معرفی کرده است؛ «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»^۵ (نور: ۳) و روایاتی هم شراب‌خواری مرد را موجب سلب اهلیت وی برای ازدواج دانسته‌اند (حر عاملی، ج ۱۴، ص ۵۳).

۲-۸. فرایند همسرگزینی تا ازدواج

۲-۸-۱. همسریابی

از نظر تاریخی سه رویکرد عمده به همسرگزینی وجود داشته است: ازدواج مبتنی بر تسلط^۶ که ازدواج‌های ربایشی در گذشته از نمونه‌های بارز آن بوده‌اند؛ ازدواج ترتیب‌یافته- ازدواج مبتنی بر دخالت خانواده و آیین‌های سنتی همسرگزینی^۷ و همسرگزینی مبتنی بر گزینش آزاد- ازدواج رها از قید و بندهای خانوادگی و مبتنی بر

انتخاب خودمختار زوجین.^۸ در دیدگاه اسلام، بر آزادی جوانان در انتخاب همسر تأکید شده، از روایات متعدد به روشنی استفاده می‌شود که اسلام این آزادی را برای جوانان - خواه پسر و خواه دختر - به رسمیت شناخته است؛ برای نمونه بر اساس یکی از روایات، شخصی به امام جعفر صادق (ع) عرض می‌کند: «قصد دارم با زنی ازدواج کنم، اما پدر و مادرم مایل‌اند زنی دیگر را به همسری من درآورند». حضرت به وی می‌فرماید: «با زنی که خودت دوست داری، ازدواج کن و آن را که پدر و مادرت به او تمایل دارند، رها ساز» (حر عاملی، ج ۱۴، ص ۲۲). البته در خصوص دختر باکره به دلیل وجود برخی روایات معارض، بسیاری از فقها محدودیت قائل شده و ازدواج او را به رضایت پدر مشروط دانسته‌اند، ولی به هر تقدیر، خواه این شرط را الزامی بدانیم یا برای آن جنبه رجحان و اولویت قائل شویم، بی‌تردید برای حفظ مصالح دختران نوجوان مقرر گردیده است؛ زیرا نظام اجتماعی مطلوب اسلام به منظور حفظ سلامت عمومی جامعه، برخی محدودیت‌ها را در تعامل اجتماعی زنان و مردان ایجاد می‌کند که این امر می‌تواند امکان آشنایی متقابل پیش از ازدواج را کاهش دهد. با توجه به این امر و با در نظر گرفتن این واقعیت که جوانان به سبب غلبه احساسات و شیفتگی نسبت به طرف مقابل، غالباً توان ارزیابی دقیق و واقع‌بینانه را در این خصوص از دست می‌دهند، اسلام کوشیده است از راه مشارکت دادن خویشاوندان در همسرگزینی، این نقص‌ها را تا حدی جبران کند. اهتمام بیشتر اسلام در مورد دختران باکره نیز به دلیل آسیب‌پذیری بیشتر آنان در برابر حوادث و مشکلات احتمالی است. بر این اساس، می‌توان الگوی اسلامی را حتی با مقتضیات جوامع جدید نیز متناسب دانست؛ زیرا با نفی فردگرایی افراطی و تخیل‌گرایی رمانتیک، امکان تلفیق آزادی جوانان در انتخاب همسر و نظارت مصلحت‌آمیز پدر و مادر در این زمینه وجود دارد.

۲-۸-۲. جشن ازدواج

جشن عروسی که در غالب فرهنگ‌ها نقطه اوج ازدواج است، مراسمی را شامل می‌شود که زن و شوهر در آن به‌طور رسمی آغاز زندگی مشترک خود را به دیگران اعلام می‌کنند. این مراسم در همه‌جا بسیار بانشاط برگزار می‌شود. اهمیت جشن عروسی در

کارکردهای اجتماعی آن ریشه دارد و تأکید بر اهمیت ازدواج به‌عنوان نقطه عطفی در زندگی زوج جوان، تحکیم نسبی پیوند ازدواج، فراهم کردن زمینه ابراز شادی، تقویت پیوندهای خویشاوندی و اعلان عمومی ازدواج به‌منظور زدودن هرگونه شائبه عدم مشروعیت، از مهم‌ترین این کارکردها هستند. در اسلام نیز این کارکردها به‌ویژه کارکرد اخیر، مورد توجه خاص قرار گرفته، در این راستا به رسم‌هایی مانند اعلان عقد ازدواج دختر و پسر و نیز اطعام عمومی (ولیمه) توصیه شده است (حر عاملی، ج ۱۴، ص ۶۵).

۲-۸-۳. مهریه

در بسیاری از فرهنگ‌ها پیوند ازدواج با آداب و رسوم خاصی در باب مبادله اموال، کالاها و خدمات همراه است. مهریه که بیشتر در فرهنگ‌های شرقی مانند چین، ژاپن، جوامع اسلامی و بسیاری از ملل آفریقا رواج دارد، در مفهوم خاص آن مبلغی است که داماد هنگام ازدواج به عروس یا خانواده‌اش می‌پردازد، یا برعهده می‌گیرد که در زمان دیگری بپردازد. ویژگی نظام حقوقی اسلام در مقایسه با دیگر نظام‌های حقوقی آن است که ضمن پذیرش رسم مهریه، عروس را مالک بی‌قید و شرط مبلغ مذکور می‌داند و برای خانواده عروس سهمی در مهریه قائل نیست، هرچند که به‌واسطه رواج داشتن برخی رویه‌های غیردینی در خانواده‌های بی‌بضاعت، عملاً پدر عروس سهم بیشتری از مهریه را به خود اختصاص می‌دهد. همچنین برخلاف سنت رایج بعضی جوامع آفریقایی که خانواده عروس را ملزم می‌ساخت در صورت ادامه ندادن دختر به زندگی با شوهر مهریه را به شوهر مسترد نمایند. در نظام اسلامی، تملک مهریه توسط زن، قطعی تلقی می‌شود و طلاق یا مرگ شوهر تأثیری در این جهت ندارد. از آیات و روایاتی که به‌گونه‌ای به موضوع میزان مهریه مربوط‌اند، چنین استفاده می‌شود که اسلام در امضای رسم مهریه، کارکردهای اجتماعی یادشده را اصل قرار نداده است؛ چراکه تحقق این کارکرد، بدون اختصاص مبلغ قابل توجهی از ثروت به زن امکان‌پذیر نیست، درحالی‌که بالا بودن میزان مهریه در تعدادی از روایات، نکوهش شده و در برخی روایات حتی مهریه‌هایی مانند تعلیم یک سوره قرآن به زن که ارزش اقتصادی نداشته، تأیید شده است (حر عاملی، ج ۱۵، صص ۹-۱۲).

۲-۹. مؤلفه‌های انتخاب آگاهانه

یکی از مراحل که نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت خانواده دارد، مرحله انتخاب همسر است. کارشناسان امور خانواده بر این باورند که بسیاری از مشکلات و اختلالات خانوادگی از ضعف مجاری اطلاع‌رسانی، شتاب‌زدگی و انجام نشدن مطالعات دقیق در مرحله گزینش، اعتماد بی‌مورد به اظهارنظرهای واسطه‌ها و اطرافیان، جدی نگرفتن برخی نقاط ضعف مهم یا توجیه آن‌ها، بزرگ‌نمایی برخی ویژگی‌های غیرمهم، کم‌توجهی به اوصاف بایسته و در مواردی، فریب‌کاری و اغفال نشئت می‌گیرند.

نظام حقوقی اسلام نیز راه‌های یادشده و دیگر راه‌های احتمالی را که موجب شناخت هرچه بیشتر افراد خواهان زناشویی از یکدیگر می‌شود، به صورت مشروط و با رعایت حدود و ضوابط خاص مجاز شمرده و احیاناً تشویق کرده است. گذشته از اهمی که قرآن و احادیث به اصل مشورت، به‌طور عام و مشاوره ازدواج، به‌طور خاص دارند و در سیره عملی پیامبر(ص) و امامان معصوم(ع) نیز نمونه‌های فراوانی در این خصوص دیده می‌شود، اسلام حتی اقداماتی مانند دیدار به‌منظور آگاهی یافتن از خصوصیات فیزیکی طرف مقابل را تجویز یا ترغیب نموده است (حر عاملی، ج ۱۴، صص ۵۹-۶۱).

از سوی دیگر، توسل هر یک از دو طرف به هر شیوه و اقدامی که موجب تحریف واقعیات یا فریب‌کاری باشد، تحت عنوان «تدلیس» ممنوع گردیده و حق فسخ ازدواج را برای طرف مقابل در پی دارد.^۹ افزون بر آن، با توجه به محدودیت نسبی دختران در کسب آگاهی‌های لازم، اسلام با هدف بالا رفتن ضریب اطمینان دختر در انتخاب همسر، ازدواج او را افزون بر رضایت و تمایل خود وی، به اذن ولی (پدر یا جد پدری) که معمولاً مرجعی صالح و مورد اعتماد برای این کار است، مشروط ساخته است (حر عاملی، ج ۱۴، صص ۲۰۵ و ۲۱۴). این تدبیر حقوقی نیز هرچند برخی فقها و حقوق‌دانان اسلامی به دلیل اختلاف مضامین مستندات روایی، در الزامی بودن آن مناقشه کرده‌اند، می‌تواند زمینه یک انتخاب معقول را فراهم سازد و احتمال خطا در فرایند گزینش همسر را تا حد زیادی کاهش دهد. این به دلیل امکان بهره‌گیری از آگاهی‌ها و تجربه‌های ذی‌قیمتی است که می‌تواند به‌عنوان یک سرمایه مطمئن مورد استفاده دختر

که اغلب به علت محدودیت‌های اجتماعی، امکان کمتری برای تحصیل این سنخ تجربه‌ها را دارد، قرار گیرد؛ از این رو، بهره‌گیری درست از این تدبیر حمایتی و ایمنی‌بخش که مطابق فتوای بسیاری از فقهاست، می‌تواند دختر را در پایه‌گذاری یک زندگی مشترک بادوام یاری کند.

شایان ذکر است که این حق بر اساس ضوابط شرعی، مشروط بوده، تا زمانی معتبر است که پدر یا جد پدری آن را در راستای تأمین مصالح کلی دختر و هدایت او در مسیر یک انتخاب صحیح اعمال کند؛ اما در صورتی که پدر یا جد بخواهند بدون در نظر گرفتن هیچ‌گونه مصلحتی دختر را از ازدواج با کسی که همسانی او شرعاً و عرفاً محرز است و دختر نیز به وی تمایل دارد، بازدارند، حق آن‌ها ساقط می‌گردد و کسب اجازه از آنان لازم نیست (امام خمینی، تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۳۹۳). شهید مطهری (ره) فلسفه این اصل حقوقی را به این شرح تبیین کرده است:

فلسفه اینکه دوشیزگان لازم است یا لااقل خوب است بدون موافقت پدران با مردی ازدواج نکنند، ناشی از این نیست که دختر، قاصر شناخته شده و به لحاظ رشد اجتماعی کمتر از مرد به حساب آمده است. اگر به این جهت بود چه فرقی است میان بیوه و دوشیزه که بیوه شانزده ساله نیازی به موافقت پدر ندارد و دوشیزه هجده ساله طبق این قول نیاز دارد... این مطلب به قصور و عدم رشد عقلی و فکری زن مربوط نیست، به گوشه‌ای از روان‌شناسی زن و مرد مربوط است. مربوط است به حسن شکارگری مرد از یک طرف و به خوش‌باوری زن نسبت به وفا و صداقت مرد از طرف دیگر... اینجاست که لازم است دختر «مرد ناآزموده» با پدرش که از احساسات مردان بهتر آگاه است و پدران - جز در شرایط استثنایی - برای دختران خیر و سعادت می‌خواهند، مشورت کند و لزوماً موافقت او را جلب کند (مطهری، ۱۳۶۹، ص ۹۳).

۳. رویکرد عملی

۳-۱. روش تحقیق

با ملاحظه مجموعه اقتضائات نظری و اجرایی تحقیق، در نهایت روش تحلیل محتوای کمی به عنوان راهبرد روش‌شناختی تحقیق انتخاب شد. «گرینگر» تحلیل محتوا را روشی

برای مطالعه و تحلیل ارتباطات به شیوه‌ای نظام‌مند، عینی و کمی با هدف اندازه‌گیری متغیرها می‌داند (دومینینگ، ۱۳۸۴، ص ۲۱۷).

۲-۳. واحد تحلیل

در تحقیق پیش رو از «واحد فحوا» استفاده شده است. به عبارت دیگر، بزرگ‌ترین واحد قابل تصور (کل فیلم) برای اختصاص به رده‌های متغیرها، واحد تحلیل تحقیق را به وجود آورده است.

۳-۳. جامعه آماری

عبارت است از کل فیلم‌های سینمای ایران از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۰^{۱۱} که در آن یکی از نقش‌های اصلی فیلم به نحوی با مسئله ازدواج خودش درگیر می‌شود. برای استخراج این فیلم‌ها ابتدا با مطالعه کتاب‌های معتبر تاریخ سینمای ایران و برخی تحقیقات میدانی، فیلم‌هایی که به نحوی موضوع ازدواج در آن‌ها طرح شده بود، انتخاب شدند (حدود ۲۵۰ فیلم). پس از بازبینی فیلم‌ها مشخص شد که کمتر از ۱۵۰ فیلم از نوع فیلم‌های مورد نظر است. از این تعداد، ۱۱۶ فیلم در دسترس، جامعه آماری تحقیق را تشکیل داد.

جدول ۱. فهرست فیلم‌های تحلیل شده

ردیف	نام فیلم	مداد فیلم	سال تولید
۱.	زندگی، غریبانه	۲	۱۳۷۶
۲.	بادام‌های تلخ، رنگ خدا، شهر زنان، مصائب شیرین، مردی از جنس بلور، دو زن، جوانی، شیدا	۸	۱۳۷۷
۳.	دست‌های آلوده، شراره، عروس آتش، اعتراض، چشم‌هایش	۵	۱۳۷۸
۴.	سهراب، شور عشق، دوستان، دختری به نام تندر، عشق شیشه‌ای، آبی، تکیه بر باد، دختران انتظار، مارال، شوکران، عینک دودی، نیمه پنهان	۱۲	۱۳۷۹
۵.	آواز قو، دل‌باخته، نان و عشق و موتور ۱۰۰۰، شام آخر از صمیم قلب، پرواز، خواب سفید، رخساره، من ترانه ۱۵ ساله‌ام	۹	۱۳۸۰
۶.	بانوی کوچک، بی‌همتا، خاکستری، زمانه، ساقی - دختر شیرینی فروش، شب برهنه، صورتی، همکلاسی، اتانازی، عروسی مهتاب، ازدواج غیابی، بوی بهشت - توکیو بدون توقف، دنیا، عروس خوش قدم، سام و نرگس، مانی و ندا	۱۸	۱۳۸۱
۷.	بوی گل سرخ، بی تو تنهایم، عاشق مترسک، غزل، هفت ترانه، هم نفس، آدمک‌ها، برگ برنده، چشمان سیاه، دختر ایرونی، معادله	۱۱	۱۳۸۲
۸.	جایی برای زندگی، قلب‌های ناآرام، ازدواج صورتی، غروب شد بیا، مجردها، کافه ترانزیت	۶	۱۳۸۳
۹.	زیر درخت هلو، انتخاب، شارلاتان، چپ دست، هوو، عروس فراری، اسپاگتی در ۸ دقیقه	۷	۱۳۸۴
۱۰.	راننده تاکسی، شغال، عروس فرنگی، همیشه سربلند، بی‌وفا، ستوری، سوغات فرنگ، شام عروسی، روز سوم، ازدواج به سبک ایرانی، ایستگاه بهشت	۱۱	۱۳۸۵
۱۱.	ملودی، پسران آجری، قرنطینه، قصه دل‌ها، هدف اصلی، آگه می‌تونی منو بگیر، دل‌شکسته، کلاهی برای باران، مادرزن سلام، محیا، هم‌خانه عاشق	۱۱	۱۳۸۶
۱۲.	دل‌داده، تیغ زن، دو خواهر، مجنون لیلی	۴	۱۳۸۷
۱۳.	زندگی شیرین، کتاب قانون - حلقه‌های ازدواج، دختر میلیونر، پوپک و مش ماشاءالله، چراغ قرمز، لچ و لجبازی	۷	۱۳۸۸
۱۴.	شیر و عسل، عروسک، یه جیب پر پول، چهل سالگی، پسر آدم، دختر حوا	۵	۱۳۸۹

۳-۴. شیوه نمونه‌گیری

در این تحقیق به دلیل مطالعه تقریبی کل جامعه آماری، نمونه‌گیری وجود نداشت و با تحلیل محتوای کل فیلم‌های در دسترس در دوره مورد نظر تحقیق و به صورت تمام شمار انجام شد. از این رو، نیازی به آزمون‌های آماری سنجش معنی‌دار بودن نتایج به دست آمده از نمونه‌ها در کل جامعه آماری نیز نبود.

۴. روندهای اصلی بازنمایی ازدواج در سینمای ایران (ناظر به نظریه هنجاری اسلام)

در ادامه شش روند اصلی بازنمایی ازدواج که از خلال آمارهای توصیفی پیشین استخراج شده است، در بازگشت به چارچوب نظری و با رویکردی آسیب‌شناسانه تشریح شده است. آسیب‌شناسی بازنمایی ازدواج در سینمای ایران بر مبنای نظریه هنجاری اسلام، حضور دست‌کم شش روند نامطلوب را نشان می‌دهد.

۴-۱. ازدواج به مثابه مقوله‌ای غیرجدی (تفنی، تفریحی، سرگرمی)

چنانچه از مبانی نظری بررسی برمی‌آید، ازدواج در نگاه اسلامی مقوله‌ای راهبردی و سرنوشت‌ساز است که در کنار جذابیت‌های ناشی از تعامل و تعاطی زوجین، اهداف بسیار جدی و بلندی را تعقیب می‌کند. لذا ورود به این عرصه و تصمیم‌گیری در مورد آن در صدر جدی‌ترین فعالیت‌ها و تصمیم‌های انسان قرار دارد؛ بدین جهت هر نوع سهل‌انگاری و سطحی‌نگری در این خصوص، مذموم است؛ درحالی‌که آنچه از روند عمومی بازنمایی سینمایی برمی‌آید، ازدواج در قاب سینمای ایران بیش از اینکه مقوله‌ای جدی باشد، شوخی است و بیش از اینکه مقوله‌ای راهبردی باشد، امری مقطعی و برای همین الآن است. این واقعیت از خلال «آشنایی‌های عمدتاً تصادفی»، «نبود دغدغه کفویت در بیشتر زوجین و اطرافیان» و نیز کم‌رنگ بودن مقوله «مشورت برای ازدواج» قابل ملاحظه است:

۱. آشنایی‌های زوجین ازدواج در سینمای ایران در بیشتر موارد (۳۹ درصد)

اتفاقی و در فضای عمومی صورت می‌پذیرد.

جدول ۲. نحوه آشنایی زوجین

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
فضای عمومی	۴۸	۳۹.۰	۳۹.۰	۳۹.۰
محل کار	۱۲	۹.۸	۹.۸	۴۸.۸
محل تحصیل	۱۳	۱۰.۶	۱۰.۶	۵۹.۳
فضای خانوادگی	۲۱	۱۷.۱	۱۷.۱	۷۶.۴
فضای همسایگی	۱۳	۱۰.۶	۱۰.۶	۸۷.۰
واسطه و معرف	۲	۱.۶	۱.۶	۸۸.۶
نشان نمی‌دهد	۱۴	۱۱.۴	۱۱.۴	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

۲. دغدغه‌مندی در خصوص «کفویت زوجین» یکی از مهم‌ترین نشانه‌های جدیت ازدواج است؛ به نحوی که به میزان افزایش یا کاهش این دغدغه، ازدواج در نسبت دور یا نزدیک با تفنن یا جدیت قرار می‌گیرد. در بازنمایی بیش از ۶۰ درصد از ازدواج‌های سینمای ایران، دغدغه‌ای ناظر به کفویت زوجین مشاهده نمی‌شود.

جدول ۳. دغدغه کفویت در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
است	۴۹	۳۹.۸	۳۹.۸	۳۹.۸
نیست	۷۴	۶۰.۲	۶۰.۲	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

۳. «مشورت» در خصوص ازدواج از برجسته‌ترین علائم جدی گرفته شدن آن توسط زوجین است. در ازدواج‌های برساخته سینمای ایران، قریب به ۷۹ درصد پسرها و ۶۸ درصد دخترها هرگز با خویشان درجه یک خود مشورت نمی‌کنند. این نسبت در خصوص فامیل درجه ۲ پسران و دختران حدود ۳/۳ و ۱۰/۶ درصد است.

جدول ۴. خویشان درجه یک، طرف مشورت پسر در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
است	۲۶	۲۱.۱	۲۱.۱	۲۱.۱
نیست	۹۷	۷۸.۹	۷۸.۹	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

جدول ۵. خویشان درجه یک، طرف مشورت دختر در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
است	۳۹	۳۱	۳۱.۷	۳۱.۷
نیست	۸۴	۶۸.۳	۶۸.۳	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

۴-۲. کم‌رنگ شدن مرزهای معنایی روابط پیش و بعد از ازدواج زوجین
(تقلیل وجه شرعی ازدواج)

یکی از اصلی‌ترین وجوه ازدواج، ترتیب یافتن آن در چارچوب ضوابط شرعی است. وارد شدن متغیر شرعی «ازدواج» در روابط میان‌فردی دو جنس مخالف، تغییرات نشانه‌شناختی فراوانی را در مراودات ایشان به وجود می‌آورد؛ به نحوی که فضای ارتباطی قبل و بعد از ازدواج آن‌ها را به کلی متمایز و دگرگون می‌گرداند. حال اگر دو جنس مخالف در شرایطی به فضای ازدواج وارد شوند که پیشتر بدون مجوز شرعی به روابط مستمر، صمیمی و نزدیک دست یازیده‌اند، روشن است که پیامدهای نشانه‌شناختی ازدواج در میان آن‌ها بسیار اندک خواهد بود. آن‌ها بسیاری از رفتارها، هم‌نشینی‌ها، همراهی‌ها، صمیمیت‌های کلامی و غیرکلامی را که قرار بوده با ازدواج شروع کنند، پیش از آن تجربه کرده‌اند. بازنمایی ازدواج در سینمای ایران به دلیل وجود روابط صمیمی و محرم‌وار زوجین در زمان قبل از ازدواج، گرفتار چنین معضلی است؛ لذا ازدواج نمی‌تواند به‌مثابه مرزی تمام‌عیار و پررنگ میان مرحله قبل و بعد از خود تجلی کند. ۷۸ درصد از ازدواج‌های سینمای ایران، مسبوق به روابط نزدیک زوجین

هستند. استمرار این وضعیت نابهنجار، دست‌کم در دو دهه اخیر، غیر از خارج کردن بازنمایی ازدواج از بستر شرعی خود، تمایز نشانه‌شناختی روابط کلامی و غیرکلامی قبل و بعد از ازدواج را بسیار تقلیل داده است و در کم‌رنگ شدن مرزهای معنایی خود ازدواج نیز بسیار مؤثر بوده است. جالب اینکه روابط قبل از ازدواج زوجین در بیش از ۷۷ درصد موارد حتی از عنوان عرفی «نامزدی» نیز برخوردار نیست و به‌صورت آشکاری فضای «دوستی» را تداعی می‌کند.

جدول ۶. نامزدی تلقی شدن روابط قبل از ازدواج در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
است	۲۳	۲۲/۷	۲۲/۷	۱۸/۷
نیست	۷۸	۷۷/۳	۷۷/۳	۱۰۰
جمع	۱۰۱	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

۳-۴. ازدواج به‌مثابه مقوله‌ای غیر خانوادگی

مکتب اسلام با دخالت دادن مستقیم پدران و مادران در امر تزویج فرزندان دختر و پسر، مقوله ازدواج را خودبه‌خود به‌نوعی زمینه خانوادگی پیوند زده است و ازدواج و خانواده را هم‌نشین ساخته است؛ بنابراین، ازدواج اگرچه نوعی جدایی از خانواده سابق و تشکیل خانواده جدید است، اما انشعاب از خانواده خود، فرایندی خانوادگی است و در بستر روابط درون‌خانوادگی رخ می‌دهد. بر اساس یافته‌ها سینمای ایران در بازنمایی این وجه مهم از فرهنگ ازدواج ایرانی - اسلامی دچار آسیب است و فاصله اغلب ازدواج‌های سینمای ایران با خانواده، نسبتاً زیاد می‌نماید. در این خصوص موارد ذیل قابل توجه است:

۱. اولین آشنایی‌های دختر و پسر اغلب در بی‌ارتباطی با خانواده رخ می‌دهد و فعالیت بستگان دختر و پسر در این حوزه بسیار کم یا بسیار کم‌تأثیر است.
۲. بخش عمده‌ای از روابط زوجین و خانواده‌هایشان در سینمای ایران در بستر اختلاف‌نظرهای بین ایشان بازنمایی شده است؛ چنانچه در ۵۲/۹ درصد از مواردی که

«کفویت با پسر» دغدغه دختر است، این مسئله اصلاً دغدغه خانواده دختر نبوده است و جالب اینکه در ۷۰/۶ درصد مواردی که کفویت مسئله دختر است، او اصلاً با خانواده خود مشورت نمی‌کند. در خصوص پسران نیز در ۶۶/۷ درصد از مواردی که «کفویت با دختر» دغدغه آنهاست، به هیچ وجه با خانواده خود مشورت نمی‌کنند. ۳. در بیش از ۸۱ درصد از ازدواج‌ها زیست خانوادگی و زندگی همسری زوجین به ویژه در خانه به تصویر کشیده نمی‌شود.

جدول ۷. مکان زیست زوجین پس از ازدواج در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
خانه معمولی	۱۸	۱۴.۶	۱۴.۶	۱۴.۶
خانه تشریفاتی	۳	۲.۴	۲.۴	۱۷.۱
مکانی غیرخانه	۲	۱.۶	۱.۶	۱۸.۷
ندارد	۱۰۰	۸۱.۳	۸۱.۳	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

۴-۴. هم‌نشینی با تنش و تضعیف آرامش بخشی و سکینه ازدواج

آرامش بخشی و ایجاد امنیت خاطر از کارکردهای اصلی ازدواج است و رضایت حاصل از تولید مودت و رحمت از مهم‌ترین ثمرات روحی و عاطفی آن به شمار می‌آید؛ چه اینکه دور شدن از آرامش و سکینه به سرعت به تضعیف ارکان هویتی آن می‌انجامد. یکی از روند عمومی سینمای ایران در بازنمایی ازدواج دور کردن آن از مدار تسکین و نزدیک کردن به مدار تنش و اضطراب است. دست کم ۸۷ درصد بسترهای داستانی ازدواج، پرتنش و مشوش است.

جدول ۸. بستر داستانی روایت ازدواج در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
آرام	۱۶	۱۳.۰	۱۳.۰	۱۳.۰
پرتنش	۱۰۷	۸۷.۰	۸.۰	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

یکی از دلایل اصلی در هم‌نشین شدن ازدواج و تنش در قاب سینمای ایران به نقش‌هایی از قصه مربوط است که به صورت سنتی مخالف ازدواج هستند. کارکرد اصلی موانعی مثل «مخالفت‌های کور» (۱۲/۲ درصد)، اتفاقات عجیب (۴۳/۱ درصد)، عشق دوم (۱۸/۷ درصد) معمولاً ایجاد هیجان‌ات کاذب و استرس‌زاست؛ به‌ویژه اینکه با حضور بیش از ۳۰ درصدی «عشق متداخل» در بازنمایی فرآیند ازدواج بدیهی است که این بستر تنش‌خیز همواره فعال بماند. روندهای تنش‌خیز بازنمایی ازدواج فقط به مراحل آغازین پیوند مشترک محدود نمانده، بلکه بعضاً مدت‌های مدیدی از آن را نیز در بر می‌گیرد. عدم رضایت دست‌کم ۳۰ درصد عروس‌ها و دست‌کم ۲۶ درصد دامادها از زندگی مشترک پس از ازدواج، بیانگر ابعادی از تنش در زندگی ایشان است. همچنین، در بیش از ۲۴ درصد موارد تبدیل شدن «عدم کفویت زوجین» به مانع ازدواج، خود زمینه‌های تنش را به وجود می‌آورد.

۴-۵. تضعیف وجوه آیینی ازدواج

اغلب ازدواج‌های سینمای ایران فاقد حداقل‌هایی از آیین‌های سنتی و مرسوم آن است. بیش از ۵۶ درصد از ازدواج‌های سینما فاقد آیین خواستگاری است؛ قریب به ۹۲ درصد آن فاقد مناسبات مربوط به تعیین مهریه است.

جدول ۹. وجود جلسه خواستگاری در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
دارد	۵۴	۴۳.۹	۴۳.۹	۴۳.۹
ندارد	۶۹	۵۶.۱	۵۶.۱	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

جدول ۱۰. کیفیت جشن ازدواج در فیلم‌ها

مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
عقد و عروسی	۳۱	۲۵.۲	۲۵.۲	۲۵.۲
جشن عقد	۳	۲.۴	۲.۴	۲۷.۶
عقد بدون جشن	۱۳	۱۰.۶	۱۰.۶	۳۸.۲
ندارد	۷۶	۶۱.۸	۶۱.۸	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

۴-۶. بازنمایی غیرواقعی ازدواج

بخش‌هایی از بازنمایی سینمای ازدواج به صورت آشکاری غیرواقعی است و از فضای واقعی ازدواج‌های در حال اجرا در کشور فاصله دارد:

۱- اینکه فقط ۰/۸ درصد (۱ مورد از ۱۲۳ مورد) عروسی‌های قاب سینما در تالار برگزار شده باشد، به هیچ وجه با واقعیت مطابقت ندارد.

۲- اینکه در بیش از ۴۳ درصد فیلم‌ها «اتفاقات عجیب و غیرمنتظره» مانع ازدواج می‌شود، محل تأمل است.

جدول ۱۱. توزیع فراوانی اتفاقات عجیب، مانع ازدواج

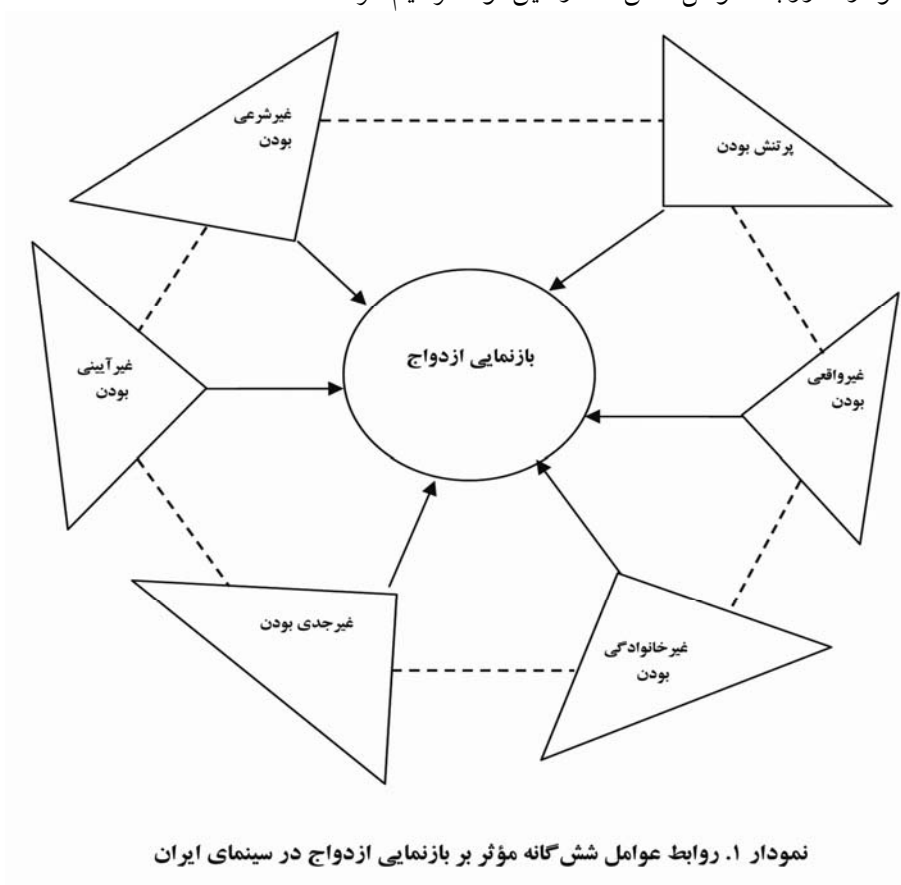
مقادیر متغیر	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
است	۵۳	۴۳.۱	۴۳.۱	۴۳.۱
نیست	۷۰	۵۶.۹	۵۶.۹	۱۰۰.۰
جمع	۱۲۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

۳- اینکه کفویت اعتقادی- مذهبی فقط در ۶/۵ درصد از ازدواج‌ها مسئله زوجین یا اطرافیان آن‌ها باشد، محل تأمل است.

۴- اینکه بیش از ۳۰ درصد ازدواج‌ها مواجه با عشق متداخل است، محل تأمل است.

و...

نمودار ۱ روابط عوامل شش‌گانه را این‌گونه ترسیم کرده است:

جمع‌بندی

در مجموع به نظر می‌رسد علی‌رغم جوان بودن جمعیت کشور و وجود زمینه زیاد برای پرداخت قوی به مقوله ازدواج در سینما، ازدواج در سینمای ایران، هنوز به یک متغیر مستقل و مؤثر تبدیل نشده و همواره از رمزگان‌های نشانه‌شناختی گفتمان‌های دیگر متأثر بوده است. بدیهی است که جذابیت‌ها و قابلیت‌های ذاتی این مقوله و نیز انعطاف‌پذیری آن در راستای همگرایی نسبتاً سهل و ساده با انواع داستان‌ها و روایت‌های سینمایی، بسیاری از سینماگران را وسوسه می‌کند تا علی‌رغم بهره‌برداری از مزیت‌های نشانه‌شناختی و گفتمانی ازدواج، تلاش کمتری را صرف بازنمایی نسبتاً کم آسیب‌های واقعی و جدی آن کنند. از این‌رو، در دو دهه گذشته، ازدواج به تدریج به یکی از متغیرهای به شدت وابسته و متأثر از سایر فضاها، گفتمان‌ها و رمزگان‌ها تبدیل شده است. به نظر می‌رسد ارتقاء و بهبود سطوحی از فرهنگ ازدواج ایرانیان وابستگی تامی به بهبود و ارتقای بازنمایی ازدواج در سینما (و نیز تلویزیون) و عبور از آسیب‌های شش‌گانه تشریح‌شده در این مقاله داشته در این راستا و برای بهبود سطوحی از آسیب‌های شش‌گانه‌ای که فضای بازنمایی ازدواج را در سینمای ایران احاطه کرده‌اند، پیشنهاد می‌شود:

۱. علاوه بر متولیان سینمای ایران (اعم از بدنه دولتی و بخش خصوصی)، نهادها، مراکز و فعالان حوزه زن و خانواده نیز در خصوص نسبت سینما و ازدواج باید حساس شوند و در باب برساخته‌های نابهنجار از سینما حساسیت نشان دهند. بدیهی است که بازنمایی سینمایی ازدواج نباید فقط مسئله سینمای ایران باشد بلکه مسئله نهادهای مسئول یا عناصر فرهنگی حوزه زن و خانواده نیز است.

۲. در فرایند ممیزی دولتی سینما به این نکته مهم توجه شود که بسیاری از تولیدات سینمایی برای عبور از خطوط قرمز ممیزی ناظر بر روابط دختر و پسر یا زن و مرد نامحرم، با قرار دادن مراوداتی از این دست، ذیل تابلو پاک بودن آشنایی قبل از ازدواج یا نامزدی، عملاً ازدواج مقدس را ابزار توجیه گنجاندن روابط نامقدس بلکه نامشروع قرار می‌دهند. عمده آسیب‌های ازدواج در بازنمایی سینمایی از همین ناحیه نشئت می‌گیرد.

۳. ظرفیت معنایی زیبایی‌شناختی ازدواج برای بازنمایی سینمایی بسیار بیشتر از جنبه‌های خرده‌پیرنگی و حاشیه‌ای است؛ چنانچه در اغلب محصولات این چنین است. در عموم محصولات سینمای ایران، ازدواج نوعی رنگ و لعاب جذابیت‌آفرین و گیشه‌ای است تا یک راهبرد اساسی و محوری. به عبارت دیگر، از همه ظرفیت‌های معنایی و محتوایی ازدواج در اغلب موارد، صرفاً به جنبه‌های گیشه‌ای آن توجه می‌شود و انبوهی از مزیت‌های راهبردی آن در محاق قرار می‌گیرد. ازدواج باید به یکی از مسائل اصلی سینمای ایران در زیربخش خانواده و سینما تبدیل شود.

۴. بخشی از آسیب‌های گوناگون بازنمایی شده در قاب سینمای ایران در مورد ازدواج که با دیدگاه اسلام، در تعارض است، ناشی از وجود چنین ازدواج‌هایی در جامعه است و فیلم‌های سینمای ایران با رویکردی بازتابی به انعکاس آن‌ها پرداخته‌اند. بدیهی است نقش کلیدی فیلم‌نامه در چگونگی پرداختن به این آسیب‌ها بسیار حیاتی است و پیشنهادی که می‌توان به فیلم‌نامه‌نویسان و متصدیان و سیاست‌گذاران سینما ارائه داد، فراتر از آسیب‌شناسی رفتن است؛ به این معنی که در مشورت با حوزه‌های گوناگون میان‌رشته‌ای همچون خبرگان حوزه دین، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و حتی جمعیت‌شناسی، آسیب‌های مربوط به ازدواج و تشکیل خانواده در جامعه در هم‌نشینی معنایی با راهکارهای رفع آن‌ها در فیلم‌نامه‌ها گنجانده شود.

یادداشت‌ها

۱. خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه‌ساز اصلی حرکت تکاملی و رشد یابنده انسان است، اصل اساسی بوده و فراهم کردن امکانات برای نیل به این مقصود از وظایف حکومت اسلامی است... (قانون اساسی، ۱۳۷۳، ص ۱۴).

۲. ای مردم بترسید از پروردگار خود، آن خدایی که همه شما را از یک تن بیافرید و هم از آن جفت او را خلق کرد و از آن دو تن خلقی بسیار در اطراف عالم از مرد و زن برانگیخت و بترسید از آن خدایی که به نام او از یکدیگر مسئلت و درخواست می‌کنید (خدا را در نظر آرید) و درباره ارحام کوتاهی مکنید که همانا خدا مراقب اعمال شماست.

۳. یکی از نشانه‌های (دال بر قدرت و عظمت) خدا این است که از جنس خودتان همسرانی را برای شما آفرید تا در کنار آنان (در پرتو جاذبه و کشش قلبی) بیارامید، و در میان شما و ایشان مهر و محبت انداخت. مسلماً در این (امور) نشانه‌ها و دلایلی (بر عظمت و قدرت خدا) است برای افرادی که (درباره پدیده‌های جهان و آفریده‌های یزدان) می‌اندیشند.

4. homogamy

۵. مرد زناکار جز زن زناکار یا مشرک و زن زناکار جز مرد زناکار یا مشرک را به همسری نگیرد و بر مؤمنان این [امر] حرام گردیده است.

6. marriage by capture

7. marriage by arrangement

8. free - choice mate selection

۹. «تدلیس» در نکاح آن است که با اعمال متقلبانه نقص یا عیبی را که در یکی از زوجین است، پنهان کنند، یا او را دارای صفت کمالی معرفی کنند که فاقد آن است. چنانچه مرد خود را برخلاف واقع دارای ثروت و مقام معرفی کند، یا با ارائه گواهی‌نامه مجعول، خود را کارشناس یا دکتر بخواند و از این راه، طرف دیگر را به قبول نکاح وادار کند، یا زن برخلاف حقیقت، خود را دختر فلان شخص معروف یا دارای هنر خیاطی یا آشپزی یا موسیقی جلوه دهد یا خویشتن را باکره معرفی کند، یا کچلی خود را با کلاه‌گیس بپوشاند و بدین طریق موافقت مرد را با ازدواج جلب نماید و بعد از عقد معلوم شود که طرف، فاقد وصف مقصود بوده یا عیبی داشته که با عملیات فریبنده خود آن را مخفی کرده است، در این‌گونه موارد، فرد فریب‌خورده می‌تواند نکاح را نسخ کند (صفایی و امام، ۱۳۷۸، ص ۱۹۰ به نقل از بستان، ۱۳۸۸).

۱۰. لازم به توضیح است که سینمای ایران در دوره پس از انقلاب دوره‌های گوناگونی را پشت سر گذاشته است که در دوره ابتدای پیروزی و نیز جنگ تحمیلی، به دلیل شرایط حاکم بر کشور، تمرکز خاصی بر موضوع ازدواج در سینمای ایران وجود نداشت. به تدریج از ابتدای دهه ۱۳۷۰ و با تولید فیلم متفاوت «عروس» زمینه برای ساخت فیلم‌هایی با این موضوع فراهم شد.

کتابنامه

- قرآن کریم.
- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۹)، *جامعه‌شناسی خانواده ایرانی*، تهران: انتشارات سمت.
- برناردز، جان (۱۳۹۰)، *درآمدی به مطالعات خانواده*، ترجمه حسین قاضیان، نشر نی.
- بستان، حسن (۱۳۸۸)، *اسلام و تفاوت‌های جنسیتی*، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- بستان، حسن و همکاران (۱۳۸۸)، *اسلام و جامعه‌شناسی خانواده*، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- بیتس، دانیل و پلاک، فرد (۱۳۷۵)، *انسان‌شناسی فرهنگی*، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی.
- حر عاملی، محمد بن حسن (بی‌تا)، *وسائل‌الشیعه*، ج ۱۴ و ج ۱۵، مؤسسه آل‌البیت (ع) لإحیاء التراث.
- خمینی، امام روح‌الله (ره) (۱۳۶۹)، *تحریرالوسیله*، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، انتشارات دار‌العلم.
- طباطبایی، علامه سیدمحمدحسین (۱۳۸۴)، *تفسیر‌المیزان*، در نرم‌افزار جامع تفاسیر نور، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۷۷)، چاپخانه مجلس شورای اسلامی.
- کُتاک، کنراد فلیپ (۱۳۸۶)، *انسان‌شناسی؛ کشف تفاوت‌های انسانی*، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی.
- مجلسی، علامه محمدباقر (۱۴۰۳ ق)، *بحار‌الانوار*، دار احیاء تراث العربی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸)، *مسئله حجاب*، انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۹)، *نظام حقوق زن در اسلام*، انتشارات صدرا.
- ویمر، راجر. دی و دومینینگ، جوزف. آر (۱۳۸۴)، *تحقیق در رسانه‌های جمعی*، ترجمه کاووس سید امامی، انتشارات سروش.